947.7
H859WH3
1906

UNIVERSITY OF
ILLINOIS LIBRARY
AT URBANA-CHAMPAIGN
SLAVIC

DMYTRO M. SHTOHRYN, Ph.D.
Professor of Slavic Languages & Literatures
Chairperson of Ukrainian Research Program
University of Illinois at Urbana-Champaign

Omnibus 27 November 1959
Respective greetings to all
friends & colleagues for
Jan. 7.
Dmytro Shtohryn

Z
6204
.H78
1906

947.7
H89WR
1906

8-17 н. с. мая 1906

[redacted]

М. Грушевський

АВТОБІОГРАФІЯ

Я походжу з давньої (звістної з XVIII в.), але бідної духовної родини Грушів, пізнійше Грушевських, що загніздила ся в Чигиринськім повіті. Батьку мойому, Сергію одначе удало ся, завдяки енерґії й здібностям, осягнути вищу осьвіту й він, не прийнявши сьвящення, віддав ся діяльности педаґоґічній, а бувши автором одного популярного в Росії підручника славянської мови, не тільки міг забезпечити нам дітям можність, без жури за хліб, віддавати ся науковій роботі за молоду, а й лишив по собі досить значний маєток — зрештою в значній части призначений ним знов таки на цїли гуманітарні (стипендії й школу). Мати — Глафіра Опокова (recte Опоцкевич), походила з широко розгалуженої в полуднево-західній Київщині сьвященичої родини. Я був їх старший син, роджений в вересні 1866 р. в Холмі, де батько був тоді (дуже коротко) учителем „греко-унїятської" ґімназії; виростав на Кавказі, куди батько перейшов в 1869 р., — в Ставрополї (1870—8) і потім Владикавказі, зрідка лише звідуючи Україну. Одначе під впливом оповідань батька, що заховав тепле привязанне до всього українського — мови, пісні, традиції, в мені рано збудило ся й усьвідомило ся національне українське почутє, піддержуване лектурою, тими рідкими поїздками на Україну, що малювала ся тому в авреолї далекої „вітчини", і контрастом чужоплеменної й чужомовної „чужини". Рано запаливши ся до читання, позбавлений дитячого товариства, відірваний від ґрунту, я виростав серед мрій і фантазій, замкненим в собі відлюдком. В тифлиській ґімназії, куди віддано мене в р. 1880, я з запалом читав все що міг дістати з історії, історії літератури й етноґрафії України, заразом — підсиливши книжною лектурою те знаннє української мови, яке виніс з дому, пробував своїх сил в белетристиці — прозї й віршах, і в р. 1884 вислав перший транспорт своїх проб пера Ів. Сем. Левицькому-Нечую, якого адресу вичитав в Очерках исторіи укр. литературы Петрова. Заохочений ним, я далї працював над виробленнєм своєї мови й белетристичної манери; з сих часів надруковані були мої оповідання: „Бехаль-Джугур", написане на поч. 1885 р. під впливом справоздань з тодїшньої Суданської кампанії, підогрітих близшими — кав-

UKRAINIAN SECTION

казькими вражіннями (друк. в Ділї, лїтом 1885 р.) і „Бідна дївчина“ — написане на тлї близьких менї з батьківських оповідань обставин сїльського учительства (вони передруковані в збірцї моїх оповідань, тим часом як видруковані против моєї волї й відомости перші проби з 1884 р. не були в нїм повторені). Моєю мрією в тих часах стає зробити ся з часом українським лїтератом, видавцем і — ученим. Українознавство являєть ся для мене будучою спеціальністю, лише вагав ся — з котрого боку підійти до нього: чи від славистики чи від історії. Моноґрафії Костомарова, Записки о Южной Руси Кулїша, Збірники Максимовича і Метлинського, Історія Сїчи Скальковского, Історія словянських лїтератур Пипіна, перші річники Кіев. Старини, перечитані мною в рр. 1881—5, послужили провідними нитками моїх інтерєсів і плянів. Вкінцї історія бере гору над славистикою; полєміка про початки Руси, ріжні теорії княжої Руси, полєміка славянофилів з западниками, теорії початків козацтва, не кажучи про спори українофилів з централистами, оборону і заперечуваннє прав української лїтератури і національного розвитку викликали в минї — ґімназисті V—VIII кляс велике зацїкавленнє, і я читав з сеї сфери богато, виробляючи собі з сеї лєктури, без чужого проводу (між учителями чи знайомими в Тифлисї не було кому його дати в сїй сфері), певні провідні ідеї історії, і збираючи ся в унїверситет розпоряджав солїдним запасом знання фактичного і теоретичного.

Тим сильнїйше мріяв я як скорше попасти до Київа, що представляв ся минї огнищем української наукової й лїтературної роботи, але батько, боячи ся мого українського запалу, а настрашений тодїшнїми студентськими „історіями“, довго не годив ся на се і дав згоду тільки звязавши мене обіцянкою, що не буду брати участи в нїяких студентських кружках. Се приреченнє, від котрого я увільнив ся тільки по кількох лїтах, а заразом сильні психічні потрясення, які прийшло ся минї пережити на порозї унїверситета, а вилили ся в форму крайнього песимізма й аскетизма, вплинули на те, що в перші роки свого студентства я ще більше замкнув ся в собі, оминаючи всяких знайомостей і зносин та шукаючи в працї забутя й спокою. Зрештою роки 1886—90, коли проходив я унїверситетський курс (на фільольоґічнім факультетї), належали до сумних часів російських унїверситетів, і київський не робив між ними виїмку. На перший плян висунено клясичну фільольоґію, все иньше зіпхнено на другий плян, обкроєно й обмежено загальними

Digitized by the Internet Archive
in 2017 with funding from
University of Illinois Urbana-Champaign Alternates

https://archive.org/details/avtobiohrafiia008800

курсами; сї виклади небогато могли дати по тім, що приносив з собою добре розвинений і обчитаний в якійсь спеціальности студент. Семінарії поставлені були незвичайно слабо. Система нагінок за всякою вільнїйшою гадкою зі сторони уряду й власних чорносотенців витворяла задушливу атмосферу. Найбільша окраса тодїшньої української науки проф. Антонович робив вражіннє чоловіка утомленого сими нагінками, ухиляв ся від близших зносин з студентами й все більше відсував ся від історії в „спокійнїйші“ як на ті погані часи сфери археольоґії, історичної ґеоґрафії, нумізматики.

Перші роки університету я віддав працї в семінаріях (практич. занятям) і викладам; з тих семінарійних праць була видрукована потім одна (писана 1887 р., а кілька разів потім перероблена) — Южнорусскіе господарскіе замки в половинѣ XVI вѣка, моя перша історична „праця“ (перед тим кілька історичних і історично-лїтературних статей і рецензій в журналах і ґазетах — див. показчик в Науковім Збірнику). З курсів і приватної лектури на розвій мого наукового сьвітогляду й інтересів мали особливо курси й працї з сфери суспільної економії, економічної історії, археольоґії, державного права й історії права. На третім курсї я взяв ся до більшої працї на предложену факультетом (проф. Антоновичом) тему: Исторія Кіевской земли отъ смерти Ярослава до конца XIV вѣка. Праця дістала золоту медаль і я був зіставлений при університетї професорським стипендистом по катедрі русской исторіи. Се була вже робота досить дозріла: викінчена в 1890 роцї й потім видана (Київ, 1891, ст. XVI+520), вона викликала дуже похвальні відзиви в наукових сферах, і на її підставі пізнїйше я був предложений кандидатом на катедру історії ві Львові.

Під кінець курса я почав виходити з крайностей свого психічного настрою, почав більше зближати ся з людьми — бував в лїтературних і полїтичних українських кружках молодїжи, брав участь в заграничних українських виданнях (Правдї й Зорі), в укладанню перших книжок Записок Наукового тов. імени Шевченка — перша книжка їх була розпочата моєю статею: Громадський рух на Вкраїнї-Руси в XIII віцї. В українських кругах Київа, де обертав ся я, привязували тодї велике значіннє реформі Товариства ім. Шевченка, ждали попертя зі сторони Поляків українському культурному й осьвітному рухови по т. зв. „угодї“ українських народовців Галичини з правительством. З початком 1891 р. проф. Антонович вернувши ся з подорожі в Галичину, оповів минї

про плян катедри української історії на львівськім університеті: сю катедру пропоновано проф. Антоновичу, але він не хотів брати на старі плечі сього тягару й рекомендував мене. Плян сей був прийнятим мною з ентузіязмом супроти того значіння, яке привязувано тоді в українських кругах галицькому рухови: в Галичині надіяли ся сотворити всеукраїнське культурне огнище, літературне й наукове, працею літератів і учених всеї України, і здобутками його проломити систему проскрипції українського слова й національности в Росії, підняти в ній національний рух і т. д.

Та що заснованнє катедри української історії зіставало ся в сфері плянів, і навіть пішло в проволоку, треба було думати про дальші стадії академічного стану, і я ладив ся до маґістерського іспиту (зданого в 1893 р.) та працював над маґістерською дісертацією. Тема — піддана мені зрештою одним з професорів, була вибрана досить нещасливо: прийшло ся вложити масу праці, щоб зробити з неї щось відповідне, і хоч в результаті вийшла книга досить цінна (хоч і дуже спеціальна) з дуже мало обробленого поля суспільнс-національної історії Поділя XIV—XVIII вв. (Барское староство, историческіе очерки, К., 1904), і два томи актових матеріалів (Архивъ Югозап. Россіи ч. VIII т. I і II), виданих разом з працею, але результати роботи розмірно до вложеної в неї праці були досить невеликі, і треба було великого завзятя, щоб не кинути сеї роботи серед дороги. Що правда, дуже тверда школа архивальної роботи, яку я мусів для неї перебути — сотки переглянених актових книг, робота в архивах Київа, Варшави, Москви, не пішла в ліс і віддала свої услуги мині потім.

В маю 1894 р. я оборонив ту працю як дісертацію на степень маґістра, а 1/IV тогож року цісарським рескриптом була заснована на львівськім університеті катедра „всесьвітньої історії з спеціальним оглядом на історію Східньої Европи“ (так змінено первісний плян заснования катедри української історії, а тодішній міністер Ґауч мотивував сю зміну тим, що українська історія не може уважати ся конкретною наукою — ruthenische Geschichte ist keine konkrete Wissenschaft), і тодіж на сю катедру іменовано мене (офіціальну пропозицію зроблено рік скорше). Докінчуючи виданнє дісертації й актів (останні глави дісертації й II том актів вийшли літом 1894 р.), треба було забрати ся заразом до приготовлення курсів викладів. Я кинув ся в сю роботу з молодечим завзятєм,

не предчуваючи ще тих розчаровань і трудного положення, яке чекало мене в Галичині. За приїздом моїм до Галичини слідом умер проф. Огоновський, і на мене спало так ск. наукове представительство галицької України. Окрім університетських курсів, які мусіли забирати на перших роках дуже богато часу, я повів публичні виклади, взяв ся за орґанізацію наукової роботи в недавно зреформованім, але зовсім ще не виведенім на наукову дорогу Науковім товаристві імени Шевченка, перейняв на себе редакцію Записок (формальним редактором став з 1905, фактичним ще скорше), зреформував їх з однорічника на квартальник, потім двомісячник, сам давав до них богато праць, справоздань і рецензій, а поруч них заложив (1895) в Товаристві иньші, спеціальні публікації — Жерела до історії України-Руси, Етноґрафічний Збірник й ин., сам займаючи ся редакцією їх перших томів. При тім показало ся одначе, що надії на участь українських учених з Росії в сій (мовляв так пожаданій для російської України і потрібній) науковій роботі були марні: одні обіцяли й не давали нічого, иньші викручували ся ріжними вимівками; навіть книжки чи справки тяжко було допросити ся — хоч як смертельно тяжко було працювати в тодішнім Львові, при браку якої небудь бібліотеки з порядним добором літератури й періодик до української історії чи иньшої української дісціпліни. Ще прикрійше було переконати ся, що ті надії на прихильні обставини для українського культурного і спеціально наукового розвою, на прихильність до національної української ідеї зі сторони правительства й Поляків, з якими я йшов до Галичини, покладаючи ся на запевнення ліпше обізнаних з галицькими обставинами Киян старшої ґенерації, — опирають ся на фальшивих запевненнях зі сторони Поляків, які дорогою „угоди“, ціною деяких подачок на культурно-національнім полі, хотіли задавити всякий опозиційний, свободолюбний рух серед галицьких Русинів. Скоро прийшло ся переконати ся, що мої київські приятелі глубоко помиляли ся в своїх симпатіях до „угоди“ й „угодовців“, що Поляки нічим не хочуть поступити ся в своїм панованню й не розуміють иньших відносин до Русинів як відносин пануючої народности до служебної. На сім пункті прийшло ся мині більше або меньше різко розійти ся навіть з найблизшими приятелями, зблизивши ся з кругами різко-опозиційними. З другого боку відносини до польської університетської колеґії, які хотіли мати в мині покірного сателіта польського панования,

скоро зіпсували ся вповні й давали чимало прикростей. Я не стратив духа і не подав ся супроти таких трудностей, але тяжка праця разом з прикростями, які виникали з сього трудного положення, незадовго відбили ся сильно на моїм здоровлю і змусили дещо звузити розмах своєї діяльности.

На полі суспільно-політичнім я вкінці різко виступив против угодовців і зблизивши ся до елементів радикальних, разом з ними взяв участь в реформі галицького народовецтва в дусі більше радикально-поступовім; реформа була переведена з кінцем 1899 р., і разом з кількома виднійшими радикалами я увійшов в екзекутивний комітет реформованої партії як містоголова (головою зістав ся старий проводир народовців пос. Романчук); одначе переконавши ся скоро, що переведена реформа не увільнила народовецьку партію від її старих прикмет, я по кількох місяцях виступив з комітета, разом з дром Франком, відсунув ся від участи в партійній діяльности народовців, і не раз виступав против похибок їх політики, являючи ся разом з дром Франком й молодшими товаришами репрезентантами лївійшого напряму, який заступав заснований в 1898 р. журнал ЛНВістник. Спеціально поведена в 1904—5 р. кампанія против грання деяких людей на національних струнах суспільности стягнула на мене тяжкі громи зі сторони офіціальних проводирів народовців. В польських кругах становище моє в університетській справі, близькість до української університетської молодіжи і рішучість, з якою я проводив ідею національної рівноправности українського елемента з польським (і російським), накликали на мене особливо сильні атаки під час боротьби за університет 1901—3 рр., коли польські націоналісти обсипали мене ріжними інсінуаціями в уличній пресі, жадали усунення з університету, віддання під суд й ин. Разом з тим місцеві москвофільські й російські славянофільські „діячі“ a la Флорінский і С° мастили мене з свого боку, як проводиря українського сепаратизму, вказуючи напр. на мою підпись під маніфестом реформованого народовства, що ставив оконечною цілею національної проґрами політичну самостійність України, і т. д. На ново підогріли сї напади виданий в 1904 в Росії „Очеркъ исторіи украинскаго народа“, в якім вороги українства справедливо добачили історичне оправдання національних українських змагань та проґрами української автономії, і статї, які з початком визвільного руху в Росії я друкував по російських ґазетах по українському національному питанню.

В такій трівожній, воєвничій атмосфері не легко було вести наукову роботу, що вимагає спокою й скуплення. Тим часом її не убувало, а прибувало. З початком 1897 р. я став головою Товариства імени Шевченка (проводив ним фактично від часів свого приїзду), зістаючи ся далї головою його історичної секції й археоґрафічної комісії та редактором Записок, куди вкладав богато працї і редакторської й авторської. Окрім викладів і семінарійних занять на університетї (до семінарійних зайнять привязував я все особливу вагу, стараючи ся впровадити здібнїйших слухачів в самостійні наукові зайнятя), вів я приватні наукові зайнятя поза університетом з студентами — своїми слухачами й сторонніми (роздавав книжки до рефератів і оцінок, потім відчитувано ті реферати, розбирано, а по справленню друковано котрі ліпші), доки заостренне неврастенії в рр. 1903—4 не відібрало мині дальшої можности до того. Тим способом вправляли ся охочійші слухачі до наукової роботи, переходячи від рефератів в бібліоґрафічнім відділї Записок Наук. Тов. ім. Шевченка до самостійних оцінок, від дрібних праць в Miscellanea до самостійних розвідок. Хоч галицькі обставини зводили в значній мірі сю роботу до роботи Данаід, бо підховані молоді адепти історичної науки мусїли потім іти в глуху провінцію, і часто як раз наукові надії, які вони подавали, служили мотивом для предержащих властей держати їх в чорнім тїлї, все таки з мого семінара і з тих privatissima повиходило чимало людей, які полишили деякий, а часом і досить значний слїд в науковій роботї, а деякі роблять науково і далї, невважаючи на тяжкі обставини (ідучи в хронольоґічнім порядку були то: Омел. Терлецький, Д. Коренець, Мир. Кордуба, Стеф. Томашівський, Стеф. Рудницький, Ол. Целевич, Юр. Кміт, Зен. Кузеля, Ос. Чайківський, Вас. Герасимчук, Ол. Сушко, Фед. Голійчук, Ів. Джиджора, Ів. Кревецький, Ів. Крипякевич й ин.).

З кінцем 1897 р. підніс я справу зреформовання ілюстрованого тижневника „Зоря“ на літературно-науковий місячник по типу европейський revue; проєкт був прийнятий виділом Наук. тов. ім. Ш., і з 1898 р. почав виходити Літературно-науковий Вістник, а в число редакторів вступив від початку і я (з разу з Маковеєм і Франком, пізнїйше з Гнатюком і Франком) і брав у нім діяльну участь, особливо в перших роках, коли видавництво ставило ся на ноги і мині приходило ся грати ролю rédacteur en chef (сам я містив статї по літературі і огляди суспільно-політичні)

і в останніх, 1905—6, коли писав в нім публіцистичні статї по ріжним питанням дня.

При кінці 1898 р., з нагоди сьвяткования столїтя української лїтератури, я виступив з проєктом заложення осібного видавничого товариства, головно для публїкацій белєтристичних і популярно-наукових, що не входили в круг діяльности Наук. Тов. ім. Шевченка. Товариство мало бути завязане в формі акційної спілки, щоб оперти видаваннє українських книжок не на жертвах і субвенціях, як звичайно видавано їх дотепер, а на доходах розпродажі; коли сума акцій дійшла 3 тис. ґульд., завязано весною 1899 р. „Українсько-руську видавничу спілку", товариство, яке під формою акційної, промислової орґанїзації, все змагало до просьвітних і культурно-національних цїлей, і згодом стало найбільшою українською видавничою інституцією, перейнявши в 1904 р. і Лїтературно-науковий Вістник (якому фірма Наукового Товариства ім. Шевченка — наукової інституції, підпомаганої субвенціями краю і мінїстерства, не рідко ставала на заваді в свобіднім вислові своїх гадок). В сїй Спілцї я з початку займав місце голови надзорчої ради, пізнїйше — коли надзорчу раду злучено з дирекцією — голови дирекції, й брав і досї беру діяльну участь в видавничій і в адмінїстраційній діяльности.

У власній науковій роботї, окрім поменьших наукових статей, рецензій, більших або меньших матеріалів, міщених головно в Записках, я з початку львівського житя богато віддавав часу археоґрафії, продовжуючи архивні занятя, ведені в попереднїх роках. Засновуючи археоґрафічну комісію, я предложив її заразом плян видань, і з того пляну забрав ся сам до видання люстрацій і інвентарів королївщин Західньої України XVI в. — незвичайно важного джерела для історії суспільних, економічних і національних відносин того часу. Для сього відбув я в 1895 р. нову подорож по архивах і починаючи з року 1895 видав чотири томи в серії „Жерела до історії України-Руси", що містять люстрації 1564—5 і 1570 рр. королївщин галицьких, холмських і подільських; зібрана ж мною тодїж колєкція інвентарів в переважній части зістала ся невиданою, за браком часу: видав я з неї лише кілька найстарших інвентарів в Записках Наук. Тов. ім. Ш. Відірваний иньшою роботою — головно коло Історії України-Руси, я вернув ся до архивальних занять потім, збираючи матеріал для огляду суспільно-економічного житя України в XV—XVI в. і разом з дру-

ком V т. Історії випустив перший випуск тих матеріалів.

Написаннє суцільної історії України рано — ще в київських часах, стало моєю задушевною гадкою, до певної міри питаннєм чести своєї і свого покоління, супроти того, що й найвиднійші репрезентанти української історіоґрафії старшої ґенерації тоді ще уважали се річею, для якої час іще не наспів — бракує матеріалу, зістають ся величезні прогалини і т. д. В своїх гадках мав я тоді написаннє історії короткої й загально-приступної, в трох невеликих томиках, які б обіймали старий, литовсько-польський і новий період. Зайнявши катедру, я сім семестрів з ряду (1894—7) читав загальний курс історії України; повторений потім вдруге ще весною в р. 1898—1901, курс сей мав послужити мов би скелетом тої задуманої історії — кажу скелетом передовсім тому, що курс сей слідив лише провідну нитку політичної історії, не вдаючи ся в історію культурну, огляди устрою, економічного житя, і т. д., що потім зайняли таке важне місце в остаточній реалізації пляну (курс сей відповідає в томі I гл. 3, 5 і 6 і 1 екскурсу, в т. II гл. 1—3, в т. III гл. 2—3, цілому т. IV, потім наступала історія козачини до знесення автономії України, а гл. 1—2, 4 і другий екскурс тому I, гл. 4—7 тому II, гл. 3 і 4 тому III і цілі т. V і VI зовсім або майже зовсім не входили туди, а й те що потім увійшло в Історію, увійшло в далеко повнійшій і детальнійшій формі). Близше входячи в сей плян, прийшов я скоро до переконання, що розпочати треба не такою популярною й короткою, а ширшою й строго-науковою історією України, яку б потім можна переробити в коротшу й популярнійшу. З початком 1897 р. я приступив до занять для сього курса, війшовши в меньше звістні мині перед тим сфери передісторичної кольонізації України, індоевропейської ґльотики і старинностей та словянської праісторії. Протягом 1897 і 1898 р. був написаний I том і при кінці 1898 р. був видрукований — вихід його припав на час ґрандіозного як на тодішні галицькі обставини і поважного сьвяткования ювилею українського відродження, урядженого Наук. Тов. ім. Шевченка, в орґанізації якого я брав дуже діяльну участь і як казали, мав велике вражіннє зробити своєю промовою на комерсі на тему ваги моменту й потреби інтензивної національної поступової роботи.

В Галичині сей початок Історії був прийнятий з великим заінтересованнєм, можна сказати з ентузіазмом; на просьбу про допущеннє до Росії відповіли абсолютною забороною; в наукових

кругах російських і польських книгу ґрунтовно замовчано — як і взагалі цілу Історію; зрештою ніхто і з українських істориків спеціалистів не спроміг ся на якусь оцінку чи статю про неї. Невважаючи на се я вів з цілим напруженнєм розпочате діло і протягом 1899 р. був написаний і виданий т. II, протягом 1900 том III, що закінчував собою давній період української історії. Цілість з початку я надіяв ся вложити в 5 – 6 томів, пізнійше, коли на сам давній період пішло три, числив на 7 до 8, аж доки огляд суспільно-політичного, економічного й культурного житя XV—XVII в., розросши ся на цілі два томи, не переконав мене, що не меньше 9 томів буде потрібно, аби довести історію України до початків XIX в.

Супроти сеї роботи, яку я уважав т. ск. задачею свого житя, відсував я все що можна було відсунути; але не можна було відсунути роботи в Наук. Тов. ім. Ш., Записках і ЛНВістнику, а хвиля приносила часом і иньші роботи. Так коли в 1899 р. мав відбути ся в Київі археольоґічний з'їзд з участию також галицьких учених, я видвигнув і поставив ребром питаннє про допущеннє рефератів на українській мові. Було то перше гостре поставленнє українського питання на російськім ґрунті (воно й дало повід всім ворогам українства в Росії виляти потоки яду і помий на мене як провідника в сій справі), і треба було заразом задокументувати, що за сими претензіями на признаннє наукової української мови стоїть і дійсна наукова робота: орґанізоване було для того бюро в Н. Тов. ім. Ш., зібрано 30 наукових рефератів — які по недопущенню української мови на з'їзді у цілости або в резюме були видруковані в Записках (в двох спеціальних великих томах і в иньших книжках Записок), а в тім було й власних моїх кілька більших рефератів, окрім дрібнійших комунікатів. З другого боку богато спокою й нервової сили забирали непорозуміння, які виникли в р. 1901 в Н. тов. ім. Ш. зі сторони людей, невдоволених чи то концентрацією засобів і енерґії Наук. Тов. ім. Ш. в тім науковім плянї, який був переведений в попереднїх роках, чи то подражнених ріжними особистими моментами. Атака була поведена на людей близьких мині, яким я хотів за помочию дрібних підмог і занять в Товаристві забезпечити можність наукової роботи; розжалений тим я скинув ся літом 1901 р. головства й иньших занять в Товаристві. Але коли показало ся, що опозиція зовсім не має охоти забрати ся сама до орґанізації наукової роботи хоч би по

свому плянови і почала мене просити вернути ся, а до сього також нахиляли мене й голоси Українців з ріжних боків, вернув ся знову до роботи в Товаристві, постановивши не звертати по можности уваги на виходки опозиції; що правда, супроти піддержки, яку давала мині переважна маса членів, ся опозиція потім значно слабла з року на рік, зчаста повторяючи зрештою, що против мене самого нічого не має. За всім тим дало се богато прикрого, а певною компензатою служила мині лише моральна опора, яку давала сімя (оженив ся я 1896 р. з Марією Вояковською, львівською учителькою, яка була вірним і тямущим товаришом мині в моїй діяльности, а 1900 р. родила ся нам донька Катерина; але скоро по її уродженню умер батько мій, в котрім я все мав сильну моральну опору — в січні 1901 р.), і кружок інтеліґентних і характерних людей, співробітників в науковій, культурній і громадській роботі, що окружив мене й піддавав духа в боротьбі за культурне подвигненне української народности. Але на здоровлю все воно відбивало ся, і щоб забезпечити собі більший спокій і ліпші обставини житя, я купив 1901 р. ґрунт за містом Львовом і зазичивши ся у фамілії, поставив собі вілю — факт що піддержав за мною дуже мало оправдану репутацію богача і маґната, яка утворила ся за мною вже від початків львівського житя, завдяки тому мабуть, що я не брав гонорарів за свої роботи в Товаристві ім. Шевченка (обертали ся вони з початку на стипендію, потім на видання моїх писань в західно-европейських мовах), взагалі не ласив ся „на ґрейцар". Житє в сій далекій від міського гамору вілї не мало причи-нило ся до можности управильнити свою наукову роботу й противставити ся упадку здоровля.

Серед описаних клопотів написаний був протягом 1901 р. IV том Історії і розпочатий V (1902); я хотів видати четвертий том разом з пятим, по укінченню його. Але 1903 р. приніс ріжні иньші справи й пляни. З початком того року я дістав від вищої російської школи в Парижі запросини прочитати в ній курс з української історії. Я прийняв радо сю пропозицію: в мині в тих роках виросло переконанне про крайню потребу популяризувати й маніфестувати українську наукову роботу й її результати супроти умисного іґнорования, яким очевидно надіяли ся її на смерть замовчати неприхильники українства, та дорогою видань на иньших мовах постарати ся проломити заборону наукових українських публікацій в Росії. З тою цілею вже в 1900 р. і піз-

нійше удавав ся я до ріжних німецьких видавничих фірм з пропозицією німецького видання своєї Історії, але незвичайність предмета (порівняти арґумент Ґауча) і великі розміри праці стали на перешкоді — видавці відповідали відмовою. Тепер пропозиція паризької школи відогріла сї пляни і гадки, і я постановив прочитати в париз. школї короткий загальний курс української історії, і слїдом обробити його для видання в російській і якійсь европейській — напр. французькій мові, заразом використати сю подорож для навязання особистих зносин для популяризації української ідеї (так я заразом дістав запросини прочитати відчит в Берлїнї в товаристві російської молодїжи) і т. и. Сї надії на популяризацію українства відчитами мало справдили ся: молодїж російська інтересувала ся питаннями економічними, політичними, а українська історія й українство для неї були річами мало цікавими; але навязані були деякі зносини в Парижі й Льондонї, уложені умови про французьке виданнє малої історії й німецьке великої (що правда — на мій кошт). Вернувши ся з подорожи в маю 1903 р. (відчити в Парижі читали ся в цьвітнї і початках мая, потім я був ще в Льондонї, Липську й Берлїнї), я засів з завзятєм за оброблення російського курса української історії, якому дав назву „Очерка исторіи украинскаго народа“; протягом лїта він був написаний майже весь. Але сю con amore, в надії великої користи для зросту української ідеї написану роботу стріли зараз всякі трудности — з перекладом на французьке і з виданнєм російського тексту. Видавці не хотїли брати такої непевної з цензурного і навіть нецензурного погляду книжки: оден з дуже лїберальних видавців відмовляв ся побоюваннєм, що схема української історії, розходячи ся різко з принятою схемою русскої історії (напр. включення давньої Руси), накличе на книжку некористний осуд зі сторони російських наукових кругів. Вкінці по довгих митарствах я рішив друкувати Очеркъ на свій риск; лїтом 1904 р. він був видрукований і завдяки тому, що під той час зачала ся весна Сьвятополка-Мирского, був випущений в сьвіт, з огляду — як зазначила революція цензури — на спокійний і обєктивний тон, яким був висловлений сам на собі нецензурний зміст.

Підкінчуючи „Очеркъ“, я в осени 1903 р. взяв ся до перегляду I тому Історії для нового видання (перше, друковане лише в 600 прим., розійшло ся вже в 1901 р.), тому що треба було зачинати німецький переклад — з справленого тексту другого ви-

дання. Була се тяжка робота, бо більш половина тому була перероблена майже на ново (в звязку з ріжними доповненнями і використанням нового або в 1 вид. невикористаного матеріалу). Вона зайняла цілу зиму і весну 1903/4 року; за той же час було написано кілька статей з цілею популяризації української наукової роботи: статї для петербурського академічного збірника, у редакції якого допрошено права для української мови, і статї про Наук. Товариство ім. Шевченка для Журнала Мін. Нар. Просв. і Archiv-a für slav. Phil., та деякі дрібні праці. Тим часом з осени 1903 р. чи то наслїдком попередніх усильних зайнять, чи якихось спеціальних причин, неврастенія моя почала ся на ново загострювати ся,проявляючи ся в приливах крови до голови, головних болях і т. д., що майже унеможливлювали якісь інтензивнійші зайнятя, не давали можности брати участь в якійсь диспутї, бувати в товаристві людей, де курили, в тепло напаленім покою; для роботи треба було холодної температури, і приходило ся зимою робити на дворі, в шубі, або сидїти в нетопленій хатї. Звичайні лїкарські ради нїчого не помагали, і се наводило на мене дуже сумні й безнадійні гадки, невважаючи на запевненнє лїкарів, що в станї здоровля нема нїчого грізного: перспектива стратити можність інтензивної умислової роботи й вести житє пасивного глядача невимовно страшила мене. Думаючи, що може подорож заспокоїть нерви, весною 1904 р. я зробив недовгу подорож до Італії, другу під осінь; але при такім зденервованню дорога давала себе знати своїми прикрими сторонами, і подорожі закінчували ся в прискоренім темпі — скорше до дому. Поволї одначе, з весною 1905 р. головно, сей прикрий стан став поліпшати ся, а з тим вступала й енерґія й надія на дальше продовженнє Історії. Одначе все нові роботи й питання дня ставали тому на перешкодї. Четвертий том я рішив випустити ще з початком 1903 р., коли перспектива писання коротшого курса і ревізії I тому змусили відложити гадку про скоре докінченнє пятого тому; сей, IV том вийшов лїтом 1903 р.; лїто того року зайняли публичні курси, уряджені у Львові, головно в інтересах української молодїжи, що мала прибути — й дїйсно прибула з Росії. Кінець 1904 р. приніс минї радісну вістку — допущеннє до Росії Історії, наслїдком горячого і різкого листу, написаного мною до тодїшнього мінїстра Сьвятополк-Мирского. Але се допущеннє задавало нову роботу: т. II і III Історії розійшли ся, треба було ладити нове виданнє, яке я хотів основно пере-

глянути. Стративши надію докінчити т. V, я переглянув і дописав глави, що містили в собі огляд суспільно-політичного устрою українських земель під польсько-литовським режімом і випустив їх як першу частину тому пятого весною 1905 р.; за тим пішло нове виданнє II тому, а з кінцем року — III тому.

Тим часом хвилї визвільного руху в Росії підіймали ся все вище й вище. З кінцем 1904 р. розпочав я був в Л. Н. Вістнику кампанію з проводирями української національно-демократичної партії в Галичині, яку підозрівано тоді в плянах нового компромісу з польськими панами ситуації: я виступив против занедбування реальних потреб української людности, засліплювання суспільними ефектовними фаєрверками, що закривали очі на ті потреби (притоку дала справа будови театру і закладаннє приватних шкіл, але полєміка мала загальнійший підклад), — але тепер став я все частійше відкликати ся на питання дня в Росії, в листах і в статях — в ЛНВ., і в російських ґазетах — в Синї Отечества і Кіевских Откликах, по українському питанню в Росії й польсько-українським відносинам в Галичині (більша статя: Къ польско-украинскимъ отношеніямъ въ Галиціи, вийшла осібно, иньші вичислені в хроніці Л. Н. Вістника за той рік). Тодіж (лїтом 1905 р.) приладив я нове виданнє Очерка, де розширено огляд новійшої історії й сучасного стану українства (випустив я його цьвітнї 1906, не чекаючи розпродажи старого — бо бажав ним відізвати ся на питання дня), й статю про українське питаннє для збірника Russen über Russland. Тому що національне, і спеціально українське питаннє не мало симпатії в російських лїберальних кругах, писати в чужих ґазетах було трудно — прийшло ся стрінути ся з браком співчутя у редакцій і залишити їх; вирисовувала ся крайня потреба в російськім орґані для українського питання — сю потребу я дуже пропаґував в листах до земляків, а під осінь 1905 р. вибрав ся на Україну, щоб позондувати український рух і поаґітувати за заложеннєм орґану. Побувавши в Київі, Одесї й Харкові, я набрав надії на можливість зреалїзовання сього пляну і зберав ся виїхати в сїй справі до Петербурга. Але стрейки, маніфест 17 жовтня, чорносотенні погроми, вкінці (псевдо)лїберальний курс і нові постанови про пресу змінили зовсїм ситуацію: на першу чергу виступило заснованнє українських ґазет, що закладають ся з початком 1906 р. по ріжних містах, а брак усякого порядку, урядовий терор і т. и. та повна непевність завтрішнього дня не да-

али можности ніякої трівкої орґанізації.

Тому в осенею 1905 р. вернув ся я до роботи коло Історії, окінчив давно розпочату II частину V тому (випущену на початах 1906 року) і прийняв ся за том VI, вилучивши туди огляд економічного й культурного житя, яке первісно надіяв ся змістити в томі пятім, та спішачи ся борше приступити до часів подій, від яких рахують українську історію в звичайних поглядах з неї. Під початок літнього курсу огляд економічного житя розпочатий ще в 1904 р. і потім залишений, був скінчений. Разом тим займав ся я орґанізацією роботи коло спорядження корпусу актів до історії козаччини, неминуче потрібного супроти того, що від кінця 1880-х рр. перервала ся всяка систематична робота на тім полі. Проєкт такий був мною предложений в Товаристві ім. Шевченка ще весною 1905 р. (видрукований в 24 випуску Хроніки Товариства): молоді археоґрафи, підховані в моїм семинарі мали розібрати між собою поодинокі партії в історії козачин й зайняти ся призбираннєм до них актового матеріалу в невикористаних або мало використаних рукописних збірках Київа, Харкова, Петербурга, Москви, Кракова, Варшави і т. и.; від літа 1905 р. орґанізовано археоґрафічні експедиції до Харкова, Москви, Кракова, Варшави, Петербурга, а члени їх мали приступити слідом до оброблення й приготовання до друку тих колекцій.

Велика честь і утіха в тім часі стріла мене зі сторони моїх учеників і прихильників, що з нагоди десятилітя моєї наукової і громадської праці в Галичині пошанували мене виданнєм розкішного збірника: задуманий він був в осени 1904, коли десятилітє скінчило ся, а вийшов в лютім 1906 р. і на комерсі в тіснійшім кружку учеників і товаришів був мині доручений. Припало се як раз на вихід II части V тому і першого тому німецького видання історії.

Давнійше я робив пляни, коли мині мине сорок літ (мовляв оброблю ся вже тоді, буду мати Історію (в шести томах) на укінченню і т. д.), написати свої мемуари. Сеї осени мине мені сорок літ, але час коли я „оброблю ся“ і зможу взяти ся до писання тих мемуарів, відсуває ся все дальше, а житє й робота забирає все більше. Тому, з нагоди бажання одного з молодших українських письменників мати біоґрафічні дати про мене, засів-

ши за списаннє тих дат, я задумав написати їх трохи ширше, а на бажаннє моєї фамілії, друкую сю записку в малім числї примірників — для рідних і близьких.

8—17 н. с. мая 1906. *М. Грушевський.*

Друковано як рукопись в числї пятдесяти примірників.

DMYTRO M. SHTOHRYN, Ph.D.
Professor of Slavic Languages & Literatures
Chairperson of Ukrainian Research Program
University of Illinois at Urbana-Champaign

La Bibliothèque
Université d'Ottawa
Echéance

lui qui rapporte un volume après la
ère date timbrée ci-dessous devra
une amende de cinq sous, plus un
our chaque jour de retard.

The Library
University of Ottawa
Date due

For failure to return a book on or before the last date stamped below there will be a fine of five cents, and an extra charge of one cent for each additional day.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 079290232